

MYNDOS ASAR / TAVŞAN ADASI EKMEK MÜHÜR KALIBI VE HACI PULLARI

THE BREAD STAMP AND PILGRIM TOKENS FROM MYNDOS ASAR / TAVŞAN ISLAND

Derya ŞAHİN* - Emine TOK*

Özet

Çalışmanın konusunu Myndos Asar/Tavşan Adasında 2013 kazı sezonunda bulunan bir adet ekmek mührü ve iki adet hacı pulu oluşturmaktadır. Yapılan değerlendirmede ekmek mührü kalıbı ve hacı pulları üzerindeki betimlerin din için şehit edilen azizlere ait olduğu ve ökarist törenlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Adanın diğer mimari örüntüsünü de daha anlamlı kılan bu buluntular Erken Bizans döneminde adanın bir kült merkezi olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Ekmek mührü, ökarist, hacı pulu, Myndos, Asar/Tavşan Island.

Abstract

The subject of the study is the bread stamp and the two pilgrim tokens found at Myndos Asar/Tavşan Island during the excavation campaign of 2013. As a result of the evaluations made, it is determined that the descriptions on the bread stamp mold and the pilgrim tokens belonged to the saints martyred for religion and they were used during the Eucharistic Liturgies. These findings, which also made the architectural pattern of the island more meaningful, indicate that the island was used as a cult center during the Early Byzantine Period.

Key words: Bread stamp, Eucharistic, pilgrim token, Myndos, Asar / Tavşan Island

* Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: dsahin@uludag.edu.tr

* Doç.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: dreminetok@gmail.com

Bu makale, Uludağ Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen OUAP (F-2013/37) numara ve "Dini İnançlardaki Değişimin Sosyal Hayata ve Kentsel Yapılaşmaya Yansıması: Myndos Örneği" isimli proje ile hazırlanmıştır.

Konumuzu; Myndos Asar/Tavşan Adası'nda sürdürülen kazıların 2013 sezonunda ele geçen bir adet ekmek mühür kalıbı ve iki adet hacı pulu oluşturmaktadır. Çalışmada söz konusu litürjik objeler ayrıntılı olarak tanıtılacak, mekan organizasyonu ile bağlantıları tartışılacak, Hristiyanlık öncesinde ve Hristiyanlıkta ekmeğin mühürlenmesi geleneği ele alınarak, Myndos buluntuları çağdaş örnekler ile karşılaştırılacaktır. Daha önceki kazı sezonlarında bulunan hacı mataraları/ampullalar da bu grup ile birlikte yorumlanacak ve bu buluntulara göre Ada'nın Hristiyanlar açısından haç merkezi olma olasılığı irdelenecektir.

Hristiyanlıkta ekmeğin kullanıldığı kutsal bir ayin olan ökarist törenlerle ilgili en önemli arkeolojik buluntular

10 yüzyıl sonu - 11. yüzyıl başlarına tarihlenen ekmek mühürleri (Köroğlu 2007: 433-444) ve yine G. Köroğlu - H. Perk tarafından "Haluk Perk Müze ve Koleksiyonu"ndaki Örneklerle Orta Bizans Döneminden Kutsal Ekmek Mühürleri" başlıklı makaleler (Köroğlu-Perk 2010: 529-544) sayılabilir. Her iki makalede ekmek mühürleri tanıtılarak ekmeğin mühürlenmesi geleneğinin Hristiyanlık kültüründeki önemi vurgulanmıştır. Gelibolu'da bulunan bir Bizans ekmek mühürünün tanıtıldığı makale de bu grup içerisinde değerlendirilebilir .

2009 yılından itibaren Myndos Tavşan Adasında yapılan kazılarda¹ adanın en üst noktasında 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen bir bazilika ortaya çıkartılmıştır (Foto.1, Şek.1,2). Kilise çevresinde çalışmalar genişledikçe, ada-

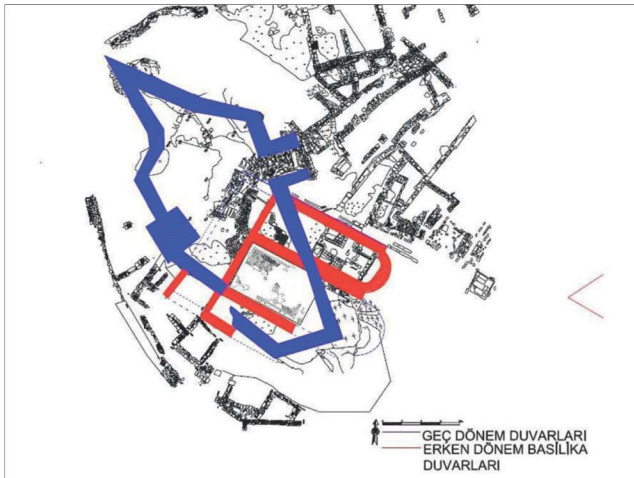
Fotoğraf 1 - Tavşan Adası genel görünüş / General view of the Tavşan Island

arasında ekmek mühürleri yer almaktadır. Ancak günümüze kadar konuyla ilgili yeterince sistematik çalışma yapılamamıştır. Bu konuda ilk çalışmayı yapan kişi Dölger'dir . Daha sonra Galavaris ökaristik törenlerde kullanılan ekmek ve litürji konusunu çok sayıda örnekle değerlendirmiştir (Galavaris 1970). Ancak çalışmasında kullandığı malzeme herhangi bir konteks grupta yer almayan müze koleksiyonlarından oluşmuştur. Galavaris daha çok Efes ve İstanbul buluntularını incelemiştir. Bunların bazıları günümüzde Avrupa'da bazı özel koleksiyonlardadır. Bu konuyla ilgili Türkiye'de yapılan yayınlar da sınırlıdır. Yayınlar arasında, G. Köroğlu tarafından yapılan Yumuktepe kazılarında ele geçmiş

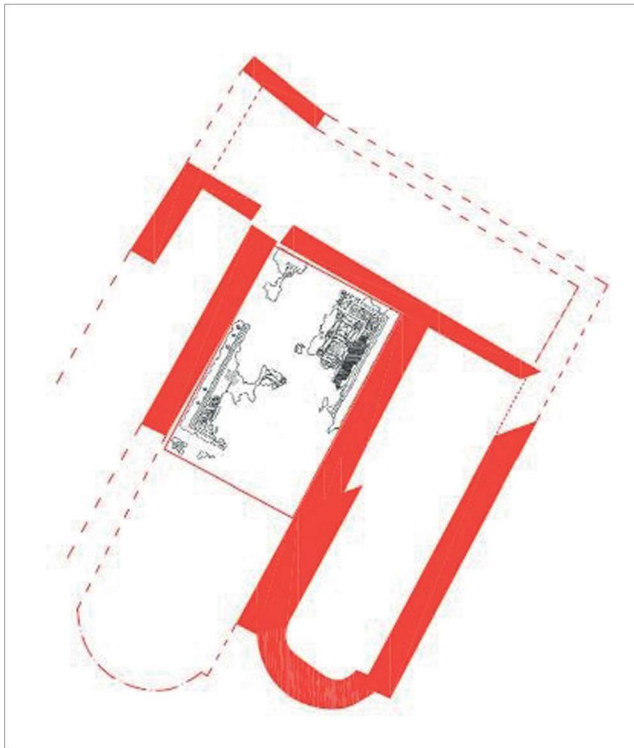
daki yerleşimin; Hristiyanlık döneminin ilk yıllarından itibaren önemli bir dinsel merkez olduğu görülmüştür.

Bazilika, tepenin topografyasına uygun şekilde inşa edilmiştir. Aslında bu lokasyon anıtsal bir bazilika inşası için yeterli alana sahip değildir. Fakat yapı ustaları bu sorunu, doğu-kuzey ve güney yönlerdeki keskin eğimli araziye çeşitli kemer ve tonozlar üzerine yerleştirilmiş işlevsel

¹ Myndos Tavşan/Asar Adası kazıları Uludağ Üniversitesi Arkeoloji bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Şahin tarafından sürdürülmektedir. Kazı buluntuları üzerinde çalışmamıza izin veren kazı başkanı Sayın Prof.Dr. Mustafa Şahin'e teşekkürü borç biliriz.

Şekil 1 - Tavşan Adası, Bazilika ve üzerine inşa edilmiş kale ile çevresindeki yapılaşma. / *Tavşan Island, Basilica and the castle built on top of it together with the surrounding constructions* mekanlar oluşturarak çözmüşlerdir. Şöyle ki, naos, güneyde tonozlu sarnıçlar, kuzey yönde ise nef boyunca uzanan ve orijinalde yüksek tonozlu bir kripta üzerine yerleştirilmiştir. Günümüzde yapı büyük oranda özelliğini yitirse de plan özellikleri, inşa teknikleri ve orta nefte korunan mozaik döşemesi ile orijinalde son derece etkili bir yapı olmalıdır.

Şekil 2 - Tavşan Adası, bazilikanın planı. / *Tavşan Island, the plan of the Basilica*

İlerleyen kazı sezonlarında ele geçen veriler², kilisenin alt teraslarında açığa çıkartılan mekanların da sivil amaçlı değil, doğrudan kilise ile ilişkili yapılar olduğunu gös-

termiştir³. Bu durum, adadaki mimari buluntuların büyük bir manastır kompleksi olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

2013 kazı sezonunda, adanın kuzeydoğu yamacında yapılan kazılarda F5A olarak kodlanan açmada, kare planlı bir mekan ve onunla bağlantılı bir koridor ortaya çıkarılmıştır⁴. Koridorun doğusunda yer alan mekan içinde kerpiç bir platform üzerine yerleştirilmiş pitos ile kuzeybatı köşesinde, ocak olması muhtemel bir birim yer almaktadır⁵. Konumuzu oluşturan bir adet ekmek mühür kalıbı ve iki adet hacı pulu (Bkz.Fotolar 2,3,4,5,6,7; Şekiller 3,4,5) bu koridorun içerisindeki çalışmalar sırasında -1m. ile -1.50 m. arasındaki seviyede bulunmuştur.

Ekmek Mühür Kalıbı/Eologia

6.3 cm. çapındaki mührün ön yüzü işli olup, bezemesiz arka yüzü dış bukey olarak şekillendirilmiştir (Foto. 2,3, Şek. 3). Mührün ağırlığı 60,5 gram ve kalınlığı:1,5 santimetredir. Ön kısmı pozitif baskılıdır; bu durum, objenin üretim için bir kalıp olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

Ön yüzde, saat yönünde “ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΛΑΒΕΤΕ” şeklinde kısaltılarak verilmiş Yunanca yazıt bulunmaktadır. Yazıtın başı ve sonu dört kollu eşit yunan haçı ile ayrılmıştır. Yazıtta, “ Azizlerin eulogiası [bir tip kutsanmış ekmek], ki o senin için veriliyor” denmektedir. ΑΓΙΩΝ kelimesi azizlerin kısaltılmış şeklidir, küçük dikey kullanılmış Ω ile gösterilir. Son kelime ΛΑΒΕΤΕ (bunu al senin için veriliyor) İsa tarafından verilen son akşam yemeğine gönderme yapar⁶: “Ve o ekmek alır, ve onu şükran için uzatır, ve onu parçalar, ve onlara verir ve şöyle der: “ Bu benim vücudum senin için verildi” (Luka 22:19).

Mührün merkezinde haleli üç adet figür bulunmaktadır. Figürler cepheden ve ayakta betimlenmişlerdir. Başlarının arasındaki boşluklara iki adet küçük yunan haçı yerleştirilmiştir. Figürlerin ayaklarının altına yatay çizgi ile zemin yapılmıştır.

Ortadaki figür diğerlerine göre daha uzundur, ellerini göğsünde kavuşturmuş, haç tutmaktadır. Büyük bir olasılıkla bu haç, figürün Martyr olduğunu göstermektedir. Üzerine, ayak bileklerine kadar uzanan khiton ve himation giymiştir. Sol yanında bir kalkan vardır.

Yandaki figürler ortadaki figüre göre daha kısa betim-

³ Şahin 2014: 400 vd..

⁴ Şahin 2014: 400 vd..

⁵ Şahin 2014: 400 vd..

⁶ Mühür üzerindeki yazıt çevirisi için Selanik Üniversitesinde çalışan Pagona Papadopoulou'ya katkıları için teşekkür ederiz.

² Detaylı bilgi için bkz. Şahin 2010: 227 vd.; Şahin 2011: 154 vd.; Şahin 2012: 339 vd.; Şahin 2013: 25 vd.; Şahin 2014: 400 vd..

Fotoğraf 2 - Ekmek Mühür Kalıbı, ön yüz. / The bread stamp, front face.

Fotoğraf 3 - Ekmek Mühür Kalıbı, arka yüz. / The bread stamp, rear face

Şekil 3 - Ekmek Mühür Kalıbı, ön yüzünün çizimi. / The bread stamp, drawing of the front face

lenmişlerdir. Ayakta, orans pozisyonunda dua eder halde resmedilmişlerdir. Üzerlerine etekleri dizlerine kadar dökülen khiton ve chlamys giymişlerdir. Khitonun ön kısmında kısmen seçilen dikdörtgen şekilli bir aplik, kıyafetin ön kısmının süslü olduğunu düşündürmektedir. Kıyafetin bel kısmının daralması, burada bir ip ya da cingulum militae veya zone ismi verilen bir kemerle bel kısmının toplandığını akla getirmektedir⁷.

Figürlerden en solda olanın ayağına dayalı halde yuvarlak bir kalkan betimlenmiştir. Kalkanın üzerinde bir desen kısmen görülebilmektedir.

Sağdaki figür, tıpkı soldaki gibi aynı boyutlarda, ayakta orans pozisyonunda işlenmiştir. Bu figürün de sol elinin altında bir kılıç bulunmaktadır. Tüm figürlerin giysi detaylarının özenle betimlendiği dikkat çekmektedir.

Hacı Pulları

2013 kazı sezonunda, adanın kuzeydoğu yamacında yapılan kazılarda F5A olarak kodlanan açmada, mekanın içinde, biri -1.50 metre, diğeri -1 metre seviyesinde iki adet hacı pulu ele geçmiştir⁸. Biri tam, diğeri kırık halde bulunan bu litürjik objeler, Tavşan Adası manastır yerleşkesinin Hristiyan hacıların, hac yolculukları sırasında Adadaki kutsal azizlere dua etmek için uğradıklarını kuvvetlendiren önemli buluntulardır. Her iki hacı pulunun da aynı betimlerle işli olması bu düşüncemizi destekler niteliktedir.

1- Hacı Pulu

3,4 cm çapındaki pulun ön yüzü işli, arka yüzü bezemsizdir (Foto. 4,5, Şek. 4). Pulun ağırlığı 10.86 gram, kalınlığı 1 cm'dir. Ön yüzde en dışta kalın düz bir bordür ve bunun içinde noktalardan oluşan meydana gelen ikinci bir bordür ile çevrelenmiştir.

Hacı pulunun merkezinde haleli üç adet figür bulunmaktadır. Doğrudan içteki kontür üzerine yerleştirilmiş olan figürler cepheden ve ayakta betimlenmiştir. Başlarının arasındaki boşluklara iki adet küçük yunan haçı bulunmaktadır.

Ortakdaki figür diğerlerine göre daha uzundur ve halesinde haç seçilmektedir ki, bu da figürün Hz. İsa olduğunu gösterir. Çok belirgin olmasa da sağ elinde kutsal incili tutmaktadır. Sol eli ise dirseğinden kıvrılmış haldedir.

⁷ Erken Bizans dönemi askeri kıyafetleri için bkz. d'Amato 2005: 5 vd.

⁸ "Myndos 2013 Kazıları" 2014 yılında Gaziantep'te Kazı Sonuçları Sempozyumunda M. Şahin tarafından sunulmuştur. (yayımda)

Fotoğraf 4 - Hacı Pulu, ön yüz. / The pilgrim token, front face

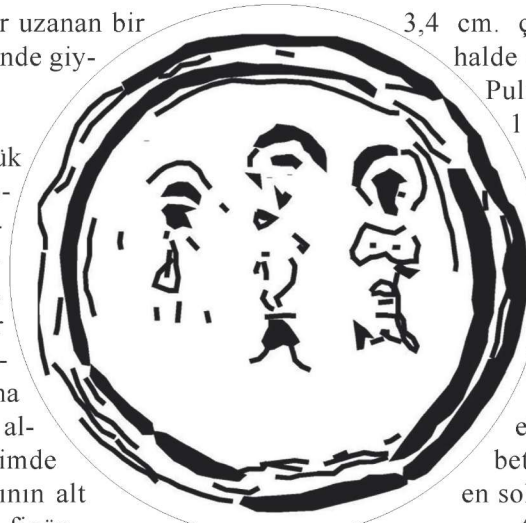

Fotoğraf 6 - Kırık halde ele geçen hacı pulu, ön yüz. / The broken pilgrim token, front face

2- Hacı Pulu

Üzerine, ayak bileklerine kadar uzanan bir kıyafet giymiştir. Baldır kesiminde giysi kıvrımları belirgindir.

Yandaki figürler daha küçük boyutludur. Ayakta, elleri göğüslerinde çapraz olarak birleştirilmiş şekilde resmedilmişlerdir. Figürlerden en sağda olanı ayak bileklerine kadar uzun bir kıyafet taşırken; soldakinin kıyafeti diz kapaklarına kadar olmalıdır. Figürün diz altından bacak detayları net biçimde izlenmektedir. Ancak bacaklarının alt kısımları tahrip olmuştur. Tüm figürlerin giysi detaylarının özenle işlendiği dikkat çekmektedir.

Şekil 4 - Hacı Pulu, ön yüzünün çizimi.
/ The pilgrim token, drawing of the front face

3,4 cm. çapındaki pulun üst kısmı kırık halde ele geçmiştir (Foto. 6,7; Şek. 5).

Pulun ağırlığı 5.72 gr., kalınlığı ise 1 cm.dir. Ön yüzü işli, arka yüzü bezemesizdir. Ön yüzde en dışta kalın düz bir bordür, iç kısımda ise noktalardan meydana gelen ikinci bir bordür yer almaktadır.

Pulun merkezinde üç adet figür bulunmaktadır. Figürlerden soldaki ve ortadakinin üst kesimleri eksiktir. Tümü cepheden ve ayakta betimlenmiştir. Başının etrafı haleli en soldaki figür oldukça iyi korunmuştur. Diğer örnekte olduğu gibi, doğrudan içteki kontür üzerine yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 5 - Hacı Pulu, arka yüz. / The pilgrim token, rear face.

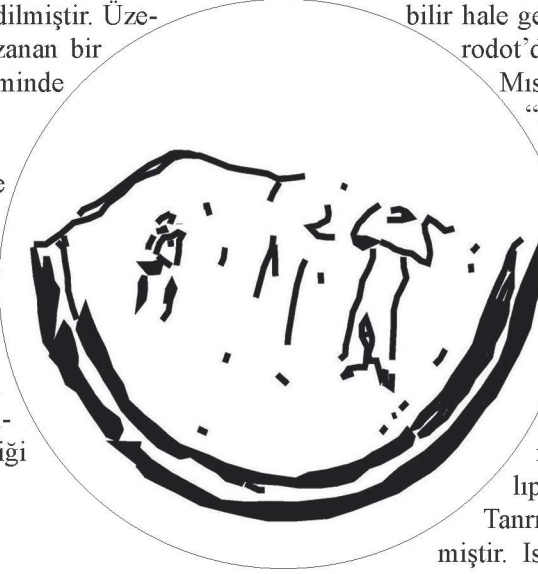

Fotoğraf 7 - Kırık halde ele geçen hacı pulu, arka yüz. / The broken pilgrim token, rear face

Tam olan örnek ile karşılaştırıldığında muhtemelen ortadaki figürün diğerlerine göre daha uzun olduğu ve İsa'yı temsil ettiği söylenebilir. Kol ve duruş detayları bir ön-

ceki örnekte olduğu gibi resmedilmiştir. Üzerinde ayak bileklerine kadar uzanan bir giysi bulunmaktadır. Baldır kesiminde elbise kıvrımları belirgindir.

Yandaki figürler ortadaki figüre göre daha kısa ve elleri göğüslerinde çapraz olarak birleştirilmiş şekilde betimlenmişlerdir. Figürlerden sağda olanı ayak bileklerine kadar uzun bir elbise taşırken; soldakinin elbisesi daha kısadır. Tüm figürlerin kıyafet detaylarının özenle işlendiği dikkat çekmektedir.

Şekil 5 - Kırık halde ele geçen Hacı Pulu'nun ön yüzünün çizimi. / *The drawing of the front face of the broken pilgrim token*

Ekmeğin Mühürlenmesi Geleneğinin Kökeni ve Hristiyanlıkta Eulogia

Hristiyan litürjisinde yer alan kutsal ekmeğin yapma ve özel olarak pişirilen bu ekmeğin ayine katma geleneği Hristiyanlık öncesi dönemlere değin geri gitmektedir. Ekmeğin sunumu "Sabbath Yahudi Yemeklerinde" ve "Pagan Yemeklerinde" kardeşlik dostluk kutlamaları sırasında oldukça önemli bir yere sahipti. Aynı zamanda pagan inançlarda çoğunlukla cenaze yemeklerinde ikram edilirdi ya da yenilenme tazelenme yemeği "refrigeria" olarak sunulurdu. Bu durum açıkça Hristiyanların bu geleneği pagan inançlarından aldıklarını işaret etmektedir (Galavaris 1970: 6-7). Bu tür törenler güneş tanrısı Helios/Sol için yapılan ibadetleri de anımsatmaktadır. Mısır'da üzerinde boğa, horoz gibi hayvan betimleri olan ve Helenistik Döneme tarihlenen, pişmiş toprak ekmeğin mühürleri bulunmuştur (Galavaris 1970: 24 foto 7). Böylece insanlar her seferinde bir boğa için çok fazla güç ve para sarf etmemiş, ateş kullanarak yüzlerce sunu yap-

bilir hale gelmişlerdir. Benzer bir durumu Herodot'da da görmek mümkündür. Herodot Mısırlılardan bahsederken şöyle der: "Mısırlılar Ay için gerçek bir domuz kurbanına çok emek harcamıyor, onun yerine hamuru kullanıyorlar"¹⁰. Bu geleneğin Yunan ve Roma geleneklerinde de devam ettiği gözlenir. Tanrı Saturnus'a hayvan formundaki ekmeğin sunulmuştur. Bu durum ekmeğin tanrısallık sembolü olarak da kullanıldığını göstermektedir. Örneğin Atina'da bulunan en eski kapılarda Chthonian (ölüler diyarının) Tanrıların belirteçleri olarak gösterilmiştir. Isis, Persephone, Demeter tapınmalarında sunu olarak ekmeğin de yer aldığı bilinmektedir. Yeni oluşturulmuş tanrılar da aynı zamanda ekmeği sunu olarak kabul etmişlerdir (Galavaris 1970: 24).

Tanrılara olduğu kadar ibadet eden insanlara da ekmeğin verildiği. Ekmeğin ibadet edenlerin katılım sembolü değildi, dini bir seromonide ya da kurban sunumlarında tanrıların kabulünün sembolüydü¹¹. Bu ekmeğin ya kurban sırasında yenir ya da dağıtılır daha sonrada eve götürülerek evde tüketilirdi. Özellikle bu sunular ve beslenme şekli, antik dönem insanları hastalıklara karşı korunmak için yapılmışlardı, zira bu sunularda kullanılan ekmeğin "Hygeiai" yazısı ile baskılanmıştı¹². Atina'da Elaphebolia¹³ adı verilen festivallerde Artemis için hamur, bal ve susamdan oluşan üzeri geyik baskılı bir kek sunulmuştur. Sicilya'da Syracuse'da Thesmophoria festivalleride bereket ve doğurganlıkla ilişkili olup özellikle kadınları kapsamaktadır. Bu festivallerde ise susamlı ve ballı keklere kadın genital organı formu verilmiştir¹⁴.

Yukarıda bahsedilen örnekler, ekmeğin üzerinde dini

⁹ Antik dönemde ekmeğin ve keklerin dini amaçlarla da kullanıldığı ve ekmeğin doğrudan tanrılara sunulduğu. Antik dönemde Adonis için yapılan ekmeğin çiçek, kuş, hayvan formlarındaydı. Adonis ile ilgili ibadet eden kişiler onun dönüşüyle doğanın canlanmasını ilişkilendirmiş olmalıdır. Romalıların güneş tanrısı Sol için yapılan bu tür dini merasimler, hristiyanlık için öncül olarak gösterilebilir. Romalılar güneş sistemine tapmış, daha sonra bu Tanrı, Yunan tanrısı Helios ile eşdeğer hale getirilmiştir. 1. yüzyıldan itibaren Sol kültünün önemi yükselmeye başlamıştır. Sol invictus, aynı zamanda Sol invictus el Gabal, Sol invictus Elegabal, El Gabal ya da Elegabalus olarak bilinmekteydi. Suriyeli Güneş Tanrısı Sol invictus kültü 2. yüzyılda Roma İmparatorluğuna etkili bir şekilde yayılmıştı. Roma'da Circus Maximus'un güney batısında bir Sol ve Luna tapınağı bulunmaktadır. Güneş tapını özellikle doğu kültüründe yaygın olsa da Roma'da Augustos'un 28'inde bir festival yapılmaktaydı. 2. yüzyıldan itibaren Güneş Tanrısı etkileri Roma'ya yayıldı; eski Sol kültü ise gerilemeye başladı. Detaylı bilgi için bkz. Adkins - Adkins 1996: 209 vd.

¹⁰ Herodot ikinci kitabı olan Euterpe'de Mısır tanrıları ve dinsel törenlerden bahsederken, geliri olmayan yoksulların yoğrulmuş hamurdan bir domuz yaptıklarını ve onu pişirip kurban olarak sunduklarını anlatır. Detaylı bilgi için bkz. Herodot, Herodot Tarihi, II, 47.

¹¹ Herondas (270-250), Kos'taki Asklepios tapınağındaki iki kadının sunularını anlatır; kadınlardan biri bir adak heykelciği getirmiştir, diğeri ise bir horoz. Nihayetinde her iki sununun tanrı tarafından kabul edildiği belirtilir. Kadınlardan biri tapınak hizmetinde çalışanlar için horozdan büyük bir parça kesen hizmetçiye, kalanların kendi aralarında yenilip yenilmediğini sorar ve hizmetçiye Hygeiai için getirdiklerini hatırlatır. Başka bir pasajda ise tanrıça Hygeiai için undan yapılmış ekmeğin, zeytinyağı ve şarap sunulduğu anlatılır. Bu durum sağlık tanrısı Asklepios ile de ilişkilendirilebilir.

¹² Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Wunsch 1904: 95 vd.

¹³ Festivalin ismi Elaphos kelimesinden gelir ve anlamı geyiktir.

¹⁴ Bkz. Kaibel 1887: 427 vd.

amaçlı pagan mühürlerin kullanıldığını göstermektedir. Örnekleri verilen bu pagan gelenekler Hıristiyanlığa nüfuz etmiş ve daha sonra kısmen değişime uğratılarak onlar tarafından da kullanılmıştır. Bu durum, Erken dönem Hıristiyan sanatında Hz. İsa'nın Apollon / Helios şeklindeki betimlerini de akla getirmektedir¹⁵. Henüz yeni kimlik oluşturan Erken Hıristiyan sanatında, Helios'un İsa kimliğine büründürülmesi ya da İsa'nın Helios şeklinde resmedilmesi, belli ki, ritüel sunularının da anlam değiştirerek devam etmesini sağlamıştır.

Hıristiyanlığın ökarist törenlerinde ekmeğin, cennetten gelen ve hayat verendir. İncil'de defalarca İsa'nın ekmeğin somunları ve balıklarla ilgili mucizelerine yer verilmiştir (Markos 6: 35-44; 8: 1-9). Hıristiyanlık inancında ekmeğin kutsallaşması son akşam yemeğinde Hazreti İsa tarafından başlatılmıştır. İsa'nın çarımha gerilmesinden sonra da Hıristiyan ibadetlerinde daima kullanılmış ve önemini korumuştur¹⁶.

Dört İncil'de son akşam yemeği tanımlamalarında benzerlikler ve farklılıklar olsa da ökaristik litürji oldukça nettir. İsa kendi şarap kadehini kutsamış ve teşekkür için kendi kadehini havarilerinin arasında gezdirmiştir. Ana yemek ekmeğin kutsanması ve paylaşılması ile başlar ve onların yediği gibi İsa ekmeğin alır ve kutsayarak diğerlerine ekmeğin verir ve şöyle der: "...Al ye bu benim vücudum..." (Markos 14: 22, aynı zamanda Luka 22: 14-19). Sonrasında akşam yemeği devam eder ve son olarak Tanrı'ya teşekkür için tüm katılımcılar adına şarabın son kadehi sunulur. İsa şarabı tatmadan kadehi havarileri arasında dolaştırır ve bu seramoniden sonra şöyle der: "...böylece kutsal şarap ve ekmeğin oluşturuldu". Son Akşam yemeğinde yaşanan ritüel, daha sonraları ayinin odağında yerleşerek ökarist törenlerin şekillenmesini sağlamıştır¹⁷.

Başlangıçta ökarist törenleri normal bir yemeğin bir bölümü olarak İsa'nın bölgesel temsilcileri tarafından ve onun adına özel evlerde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise 2. yüzyıldan itibaren bu tür törenler yerel kilisenin ön-

derliğinde "fractio panis" adı altında papazlar tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Galavaris 1970: 4)¹⁸.

Kiliselerde, günümüzdeki gibi eskiden de litürji için başka bir tür ekmeğin yapılmıyordu. Bu ekmeğin başpapaz ya da papaz tarafından kutsanıyordu ve bunun için genel olarak "eulogia"¹⁹ terimi kullanılıyordu. Bu terim "lütuf, şükran, kutsama ve nimet" anlamına gelmekteydi. Söz konusu törenlerin bir parçası olan ekmeğin, özel olarak tasarlanmış bir tür mühürle damgalanıyordu. Bu kalıpların çoğu basit bir şekilde düz bir yüzeyden ibaretti, ahşaptan, kilden, taştan veya daha farklı malzemelerden üzerleri dekore edilerek yapılmıyordu. Mühürdeki desenin ekmeğin üzerine kabartma şeklinde çıkması için desenler kalıba pozitif olarak işleniyor, buradan asıl ekmeğin mühürünü oluşturan kalıplar elde ediliyordu. Oluşturulan desenli kompozisyonlar hamur, tereyağ gibi yiyeceklerin üzerine basılıyordu²⁰. Mühürlenmiş kutsal ekmeğin konik formda kilden yapılmış ve dışarıdan ısıtılan fırınlar içerisinde pişirilmiştir.

Değişik form, ölçü ve dekorasyona sahip mühürlerin²¹ bazılarında ΦWC-ZWH (Işık, hayat) gibi kelimelerin monogramları, 4YNAMIC (güç), Φ ve HA harflerinden oluşan (keramet-mücadele) ve sağlık ibareleri²², duacıların

¹⁸ Bu konuda ayrıca bkz. Jones 2005: 2877 bkz. "Eucharist".

¹⁹ Bkz. Vikan 1994: 745 bkz. "Eulogia".

²⁰ Atina'da sözü edilen bu tür kalıplar bulunmuştur. Bu kalıpların birinin üzerine bir tapınak cephesi işlenmiştir, bazı araştırmacılar bu kalıbın en eski ekmeğin mühür kalıbı olduğunu düşünmektedir. Yunanistan'da yapılan kazılarda bulunan mühürlerin bir kısmı da Atina ve Selanik müzesinde sergilenmektedir. Ayrıca Güney İtalya'da Apulia'da yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında tesadüfen ele geçen bu arkeolojik buluntular, bugün Apulia Müzesindedir. Burada çok sayıda mühürle karşılaşılması büyük bir şanstır ancak bunlarla ilgili detaylı kayıtlar bulunmamaktadır. (Galavaris 1970: 8, 16).

²¹ Özellikle Erken Hıristiyanlıkta balık ve haç gibi betimler ayrıca baba-oğul ve kutsal ruh üçlemesi olan üçgen semboller, merkezde büyük bir haç ve haç kolları arasına yerleştirilen küçük haçlar sık kullanılan önemli sembollerden olmuşlardır (Galavaris 1970: 59 vd.). 6. - 7. yüzyıllara tarihlenen Erken Hıristiyan kiliselerinde bazı hayvanlara kutsal bir önem yüklediği görülmektedir. Nehirler, ağaçlar, tavuskuşları, ceylanlar, kuşlar ve horozların betimleriyle cennet fikri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu tür benzer tasvirleri Hıristiyanlıkla ilgili objelerin üzerinde de görmek mümkündür. Sözü edilen bu tür betimlerin bulunduğu ekmeğin mühür örnekleri Mısır'da ele geçmiştir. Aynı zamanda Musevi sembolü olan yedikollü şamdan tasvirinde bu tür mühürler üzerinde yer almaktadır. İlk Hıristiyanlar yedi kollü şamdana özel bir anlam yüklemişler onu dünyayı aydınlatan ışık, mesihin sembolü olarak göstermişlerdir. Bugün Toronto'da Royal Ontario Museum'da sergilenen kireç taşından yapılmış ve üzerinde menora betimi bulunan bir ekmeğin mühürü bulunmaktadır (Galavaris 1970: 34).

²² Malcove Koleksiyonunda altı adet ekmeğin mühürü, iki de çift taraflı bezemeli mühür yer almaktadır. Çoğunlukla 5. yüzyıla tarihlenen ekmeğin mühürleri haç, balık, üçgen ve yarım ay formunda bronzdan yapılmışlardır. 75 numaralı haç formu ekmeğin mühürü üzerinde güç, 77. numaralı mühürde ise keramet-mücadele ifadesi

¹⁵ Roma San Pietro Bazilikası'nın kriptasında İsa'nın Güneşin oğlu Helios şeklinde tasviri ve erken Hıristiyan dönem resim sanatı için bkz. Rodley 1994: 36; Ayrıca erken Hıristiyanlık sanatı için bkz. Krautheimer 1981.

¹⁶ Son Akşam Yemeği ile ilgili bilgiler, İncil'in dört yazarı tarafından da zikredilmiştir. (Matta 26: 26-29; Markos 14: 22-25; Luka 22: 14-19). Bu durum ayrıca en eski kaynaklardan biri olarak kabul gören 55 yılında Aziz Paulus tarafından da açıklanmıştır.

¹⁷ Ökarist (Yunanca εὐχαριστία), şükran demektir. İncil'de anlatıldığı gibi Hz. İsa'nın şükrettikten sonra ekmeğin ve şarabı havarilerine sunmasıyla ilgili olarak bu ayine adını vermiştir. Ökarist aynı zamanda kalabalığın bir paylaşma ayini, Tanrı'nın ziyafeti, kutsal litürji, Hıristiyan ibadetlerinin merkezinde olan ibadettir. Ökarist törenlerinde ana unsur ekmeğin ve şarabın paylaşılmasıdır. Detaylı Bilgi için bkz. Jones 2005: 2876-2877 bkz. "Eucharist"; Vikan 1991: 737-738; Mercangöz 2004: 43 vd; Acara 1988: 183 vd.

beklentilerinin çeşitliliğini göstermektedir. Bazen de KX harfleri K(YPIOC).X(PICTOC), Tanrı, İsa gibi yazılar mevcuttur²³. Ephesos’da bronzdan yapılmış dikdörtgen formda mühürlerin üzerinde ise ΑΓΙΩΝ ΘΕΩΝ ΣΦΠΑΓΙΖΩ “kutsal tanrı mührü”. ibaresi kazanmıştır²⁴.

Myndos Tavşan/Asar Adası, Hacıların Uğrak Menzillerinden Biri miydi?

6. yüzyılda “Eulogia” kelime olarak kutsamak için herhangi bir objenin verilmesi anlamına gelmekteydi (Galavaris 1970:117). Araştırmacılar tarafından bu durum, doğrudan martır mezarlarıyla ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Azizlerin şehid edildikleri veya onlarla ilgili kutsal rölikleri barındıran Kiliseler ve Martyriumlarda, üzerinde aziz/azizlerin tasvirleri bulunan mühürlerle damgalanmış kutsama (eulogia) ekmekleri sunulmaktaydı. Azizlerin mührünü taşıyan bu ekmekler, genellikle martır azizlerin yortu günlerinde yapılan ayinlerde cemate sunulurdu. Azizin damgası ile kutsal kişinin ruhani gücünün ekmeğe ve ekmeği yiyen kişiye geçeceğine inanılıyordu (Köroğlu 2010:531). Bu açıdan değerlendirildiğinde, üzerinde haç, monogram, geometrik desenler ve İsa’nın tasvirleri işlenmiş Ökarist tören ekmekleri İsa ile bütünleşmeyi simgelerken, üzerinde aziz tasvirleri bulunan Eulogia ekmekleri, ilgili azizlerle kutsanmayı sembolize etmektedir.

Martır ve Aziz kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte hacılar, yolculukları sırasında, çoğunlukla martır olanların ya da azizlerin onuruna böylesi kutsal yerleri ziyaret ettiler. Uğradıkları her kült alanında yağ, kutsal su, üzerinde azizlerin mührü olan kek ya da ekmek formunda yapılmış öğünleri, ayinler sırasında yiyerek azizin bedeniyle bütünleştiklerine inanmışlardır (Galavaris 1970:151). Bu işlemle yenilen mühürlü besinlerin bir nevi muska gibi kendilerini kötülüklerden, hastalıklardan koruyacağı fikri etkili olmalıdır. Hacılar yoculuklarına devam etmeden önce, ilgili azizler adına üretilmiş hacı pullarını da satın alarak yola çıkmışlardır.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan Myndos ekmek mührü üzerindeki EULOGIA yazısı ve üç aziz figürü bu kapsamda ilişkilendirilmesi gereken bir örnektir. Aynı

kodlanmıştır. Koleksiyondaki yarım ay formundaki 78 numaralı mührü üzerinde sağlık ibaresi uzun süre hem pagan hem de Hristiyanlık sanatında sıkça kullanılan betimlerden olmuştur. Koleksiyondaki eserler hakkında detaylı bilgi için bkz. Campbell 1985: 65 vd Kat No: 75-79.

²³ Mühürler üzerindeki yazıtlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Galavaris 1970: 31. Daha erken dönemlerde pagan inançlarda da ekmekler üzerinde çoğu zaman mühürler ile kullanılmıştır. Kullanılan mühürler aynı zamanda onun amacını da gösterir niteliktedir. Pagan nitelikte olan ve üzerinde “Hygeiai” yazılı olan ekmekler ona sağlık için mistik bir özellik katmaktadır.

²⁴ Vienna Kunsthistorisches Museum, Kat No. VI, 3254; Galavaris 1970: 39 res.20.

şekilde kutsal azizlerin resmedildiği hacı pullarının ve önceki kazı sezonlarında ele geçen ampullalarının burada bulunması tesadüf olmasa gerekir. Dahası, mührün üzerindeki desenlerin pozitif işlenmesi, bu objenin doğrudan ekmeğe basılmadığını, deseni çoğalmak için üretim kalıbı olarak kullanıldığını işaret eder. Sadece ekmek mührü değil, biri tam diğeri kırık halde ele geçmiş olan ve üzerinde aynı azizlerin tasvirleri bulunan 2 adet hacı pulu da, adanın önemini işaret etmektedir.

Kazılarda ortaya çıkartılan kilisenin altındaki mezar içinde bulunan vücudu olmayan kafatasları ve üzerine kafatası kemiği yapışmış çiviler²⁵ “Acaba burada martır edilmiş kutsal azizlere ait kalıntılar mıydı?” sorusunu akla getirmektedir. Her halükarda, anıtsal Bazilika’nın kriptası içine önemli din büyüklerinin gömülmüş olabileceğini düşündürmektedir.

Mührü kalıbı üzerinde, ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ, ΛΑΒΕΤΕ.”Azizlerin eulogiası [bir tip kutsanmış ekmek], ki o senin için veriliyor” yazılıdır. ΑΓΙΩΝ kelimesi azizlerin kısaltılmış şeklidir, küçük dikey kullanılmış Ω ile gösterilir. Son kelime ΛΑΒΕΤΕ (bunu al senin için veriliyor) Hz. İsa tarafından gerçekleştirilen son akşam yemeğine göndermedir²⁶. Buluntular üzerindeki betimlerde yer alan figürler halelidir. Baş kısımları arasında kalan boşluklardaki haç motifleri, figürlerin kıyafetleri, bu kişilerin birer asker aziz olduğunu göstermektedir. Peki bu Azizler kimdi?

Ne yazık ki, Myndos buluntularında Azizleri belirleyecek monogram ya da isim belirteci yoktur. Figürlerin yüz detaylarının epeyce aşınmış olması da stil kritiği yapılmasına olanak sağlamamaktadır. Ancak net olarak söylenebilir ki, mührü kalıbı, buluntuların dışarıdan getirilmediğini, doğrudan adada, kutsal özel günlerde üretilen eulogia ekmekleri için kullanıldığını işaret etmektedir²⁷. Yukarıda da ayrıntıyla belirtildiği gibi bu tür mühürler, yortu gününün anısına aziz ya da azizlerle ilişkili törenlerde kullanılan eulogia ekmekleri için yapılmışlardır.

Erken Hristiyanlıktan Geç Bizans dönemine kadar görülen yazıtlı ve aziz tasvirli Eulogia mühürlerinin ve hacı pullarının geniş bir yayılım alanı vardır. Myndos buluntularıyla birebir benzeşen bir örnek şimdilik tespit edilememiştir. Ancak Louvre Müzesi koleksiyonunda bulunan bir ekmek mührü üzerinde ΕΥΛΟΓΙΑ ΚΥΠΙΟΥ ΕΦ ΗΜΑΧ ΑΜΗΝ Tanrı’nın kutsaması üzerine olsun, amen) yazmaktadır²⁸. Atina’da Benaki Müzesindeki

²⁵ Şahin 2011: 342

²⁶ [“Ve o ekmek alır, ve onu şükran için uzatır, ve onu parçalar, ve onlara verir ve şöyle der: “ Bu benim vücudum senin için verildi” (Luke 22:19)

²⁷ Azizler için yapılan eulogia törenleri detaylı bilgi için bkz. Galavaris 1970: 109 vd.

²⁸ Ancak örneklerin büyük bir kısmında ΑΜΗΝ olan son kelimeye

pişmiş topraktan yapılmış bir mühürde de ΕΥΛΟΓΙΑ ΦΕΟΥ (Tanrı Kutsasın) ibaresi kazanmıştır (Galavaris 1970: 117 res.63). Viyana Müzesinde bulunan bir pişmiş toprak ekmeğe mühüründe ise, bir haçın iki yanına aziz tasvirleri işlenmiştir. Mührün etrafında (ΕΥΛΟΓΙΑ) ΤΟΥ Α(Γ)ΙΟΥ ΚΑΙ ΕΝ(Α)ΝΘΡΩΠΙΝΟΥ Ε(ΥΜ)ΕΓΓΑΛ(ΥΜΑΡΤ)Υ (Ρ)ΟΟ (ΓΕΥΡΓΙΟΟ) “Azizler kutsasın, Büyük Martyr George’un (?) zaferi” yazılıdır. Burada yer alan iki aziz Petrus ve Paulos olarak tanımlanmıştır (Galavaris 1970: 146 res. 79)²⁹. Selanik Aziz Demerius Bazilikasının kazısı sırasında ele geçen taş mühür üzerinde ise İsa ve iki yanında birer aziz tasviri bulunmaktadır. İsa sol elinde kutsal kitabı tutmaktadır (Galavaris 1970: 140-141). Azizlerden birinin yanında yer alan yazı, bu figürü Aziz Andreas olduğunu belgeler. Diğer azizin adı okunamasa da sol elinde kutsal kitabı taşıması ve bukleli saçları, aziz Petrus olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Büyük üne sahip Aziz Menas kültü için yapılmış tasvirli ampullalar ve hacı pullarında da, Roma ordusunda askerlik yaptıktan sonra şehid edilen Menas’ın, gerek kıyafet gerekse duruşlarıyla Myndos litürjik tasvirlerle stil açısından benzerlik gösterdiği dikkati çekmektedir. Araştırmalarda örnekleri verilen tüm eserler, katologlarda 6 -7. yüzyıllara tarihlenmektedir³⁰.

Makalemize konu olan litürjik eserler üzerindeki figürlerin kıyafetleri, kullandıkları ekipmanların biçimleri, orans pozisyonunda resmedilmeleri, mühür kalıbındaki yazıtın karakteri ve sunumu, mimari konsept içinde değerlendirildiğinde 6. yüzyılı işaret etmektedir.

Gerek Batıdan gerekse imparatorluk mensubu hacıların Kudüs’e giderken çeşitli güzergahları kullandıkları bilinmektedir. Yolculuklarda iki ana güzergah, deniz yolu ve kara yolu olarak belirlenmiştir. Elbette kara yolu ile yapılan yolculuklarda Bizans Anadolu topraklarında kadim ana durak merkezleri vardı: Pek çok kutsal röliçe ev sahipliği yapan Konstantinopolis, Yedi Uyurlar-İncilci Yahya-Meryem Ana ve Galesionlu Aziz Simeon gibi en önemli kutsalları barındıran Ephesos, Hieropolis’te Havari Philippos, Baş Melek Mikhael Kültünü barındı-

ran Khonai (Honaz), Aziz Basileos ile anılan Caesarea, Myra’da Aziz Nikolaos, ilk Ekümenik konsilin toplandığı Nikea’da Aziz Neophantos-Aziz Tryphon ve Diomedes en önemli ziyaretgahlar arasındaydı. Hacılar çoğunlukla, bu ana güzergah noktalarına yakın yerlerdeki kült alanlarını da gözardı etmemişti. Hacı kabilelerinin ücrâ olarak algılanabilecek ama kolay ulaşacağı yerel kült merkezlerine de uğradıkları araştırmacılarca kabul edilmektedir³¹.

Myndos Tavşan Adası lokasyonu, kara yolunu kullanan hacı kabileleri için oldukça sapa görünmektedir. Kafiler daha ziyade Latmos Dağı ve çevresinde çok sayıda manastırın bulunduğu Aziz Paulus’un kült alanından nasipleniyor olmalıydılar. Ancak deniz yolunu kullanan hacıların Pergamon-Ephesos-Miletos üzerinden güneye doğru ilerlerken, Myndos’a da uğramaları fikri çok da imkansız görünmemektedir. Kaldı ki, bu merkeze çok yakın mesafede yer alan ve uzun yıllar Nikomedialı Aziz Theophylaktos’a 30 yıl ikametgah olan, Aziz Christodoulos’un bir süre kaldığı Strobilos da yarım adaya uğramak için önemli bir neden olsa gerektir³².

Peki hangi olay Myndos’taki bu kutsal merkezin hac rotalarından çıkmasına ve zamanla unutulmasına (?) neden olmuş olabilir? Buna yanıt, tüm Anadolu’da olduğu gibi 7-9 yüzyıllar arasında Arap Akınları ile bölgede yaşanan güvenlik sorunları ve siyasi istikrarsızlık olabilir. Nitekim, Arap akınları ile birlikte kırsal alanların boşaldığı, halkın kendini daha güvenli hissettiği dağlık alanlara kaydığı da zaten bilinen bir gerçektir³³. Yaklaşık 200 yıl kadar süren Arap istilaları sadece karadan değil deniz yolu üzerinden de sürdürülmüştür. Araştırmacılar, 7. yüzyılın başlarından sonra hac yolculuklarında ciddi bir düşüş olduğunu düşünmektedirler (Foss 2002: 129). Can güvenliği ile ilgili endişeler göz önüne alınırsa, bu azalışın Arap akınlarının sonuna kadar sürdüğü kabul edilebilir. Bu dönemlerde doğrudan Myndos ile ilgili bilgimiz olmasa da Konstantin Porphyrogenetos’un (913-959) Thema sistemi ile ilgili kayıtlarında, Kibyration Themasının şehirleri arasında Iasos, Bargylia, Myndos ile birlikte Strobilos ve Halikarnasos da zikredilmektedir (Foss 1988: 149 vd.). 914 yılında Myndos’un yanbaşındaki Aspat/Strobilos’a yapılan saldırılardan da haberdarız. Kıbrıs fatihi Tarsus Emiri Damianus’un Girit’e fetih yapmak için donanmasını konuşlandıracağı bir üs olarak Strobi-

yer verilmediği görülür (Galavaris 1970: 118).

²⁹ Azizlerin ekmeğe mühürleri üzerindeki yazıtlarla ilgili kesin örnekler için bkz. Galavaris 1970: 146 vd. Örneğin denizcileri koruyan Aziz Phocas veya Aziz Nikolaos gibi.

³⁰ Bkz. Laurent 1952: nos. 643. Kimi zaman ekmeğe mühürleri ya da kalıpları üzerinde azizler yerine martirileri de görmek mümkündür. Bu tür ekmeğe mühürleri üzerinde yer alan önemli tarihi yapılarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Galavaris 1970: 153 vd. Bazen de kilisede dağıtılan ekmeğe tamamen farklı bir amacada hizmet etmiştir. Örneğin; merhum hristiyanlar için hatıra ekmeğleri litürjik ve dini amaçlı özel ekmeğler arasında yer almaktadır. Somunlu ekmeğlere bazen yiyecekler de eşlik etmekteydi. Bu özellikle cenaze törenleri sırasında yapılırdı. Bu durumu pagan gelenekteki cenazelerden sonra yapılan cenaze yemekleri ile bağdaştırmak olası görünmektedir (Galavaris 1970: 162 vd.).

³¹ Hac merkezleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Foss 2002: 129 vd.

³² Kayıtlardan, daha sonraları Aziz olarak anılan Aziz Willibald’ın (721-727) hac güzergahı üzerinde Strobilos’a uğradığı bilinmektedir. Aziz Willibald ve Strobilos için bkz. Wright: 1848: 13-14; Foss 1988: 147 vd.; Aziz Christodoulos için bkz. Karlin-Hayter: 564 - 565, 581, 582.

³³ Arap akınları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Foss 1975: 721 vd.; Foss 2003: 149 vd.

los'u seçtiği ve buraya saldırdığı bilinmektedir³⁴. Güvenlik zaafiyeti, Türkmenlerin bölgede büyük tehdit olduğunda da bulunmaktaydı. Patmos Manastırı kayıtlarında artan Türkmen saldırıları nedeniyle, manastırların güvenliği kalmayınca, Aziz Christodoulos'un birkaç rahiple birlikte Strobilos'a kaçtığı, burada, soylu bir aileden gelen ve yerel bir rahip olan, Arsenios Skenourios tarafından bir süre misafir edildiği nakledilir. Ancak tehditin büyümesi nedeniyle Skenourios, Aziz ve arkadaşlarını gizlice karşıdaki Kos Adası'na kaçırmıştır³⁵. Bu bilgi bize, Myndos'un bu dönemde sığınmak için pek de korunaklı bir yer olmadığını düşündürmektedir.

1204 yılındaki IV. Haçlı seferinde başkent Konstantinopolis Latinler tarafından işgal edildiğinde, bölgedeki kıyıları kısa süre için tamamen Latin hakimiyetine geçse de Laskarislerin bölgede kontrolü sağlaması ile son bulmuştur. Ioannes Dukas Vatatzes (1222-1254), gerek önemli vadiler üzerinde gerekse limanları korumak için kıyı kesimlerindeki eski kaleleri onarmış veya yeni kaleler ve savunma hatları inşa etmiştir³⁶. Büyük olasılıkla Asar Adası'nın tepesindeki garnizon kalesi de uzun yıllar önce zaten tamamen yıkılmış, belki de varlığı bile unutulmuş kilisenin üstüne bu dönemde inşa edilmiş olmalıdır³⁷. Tepedeki kalenin, Bazilikanın yıkık duvarlarını keserek molozu üzerine oturtulması bu düşüncemizi kuvvetlendiren arkeolojik kalıntılardır.

Bölgenin, 1269'da Mentşe egemenliğine girdiği muhakkaktır³⁸. Ancak bu tarihlerde Ege Denizi'nde Venedikliler, Cenevizliler, Rodos Şövalyeleri ve Türkmenler arasında yaşanan kargaşa nedeniyle yörenin güvenlikten uzak olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Mentşe Beylerinin yörede nasıl bir politika izlediklerine dair bilgilerimiz de yeterli değildir. 13.-15. yüzyıllar arasında bölgenin durumu hakkında bilgi veren kaynaklar da oldukça sınırlıdır³⁹. Daha sonraları Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden, uzun süre daha kıyılarda korsanların kol gezdiği anlaşılmaktadır⁴⁰.

³⁴ Setton 1954: 318.; Miles 1964: 8; Jenkins 1965: 95. Ayrıca bkz. Foss 1988: 149.

³⁵ Aziz Christodoulos için bkz. Christodoulos: Rule, testament and Codicil of Christodoulos for the Karlin-Hayter:2000: 564 - 565, 581,582.

³⁶ Laskaris hanedanlığı'nın Türklere karşı savunma politikaları için bkz. Foss 1982: 145 vd.; Foss 1986: 150 vd.

³⁷ Fakat bu durum, Başkent'in Mikhael Palaiologos tarafından geri alınmasına dek sürebilmiştir. Batı Anadolu'daki merkez yeniden başkente taşınca, Anadolu'daki güçler dengesi Türkmenlerin lehine dönmüş; bölge, Türk baskısına karşı daha fazla dayanmamış ve düşmüştür.

³⁸ Bilgi için bkz. Vryonis 1971: 132; İnalçık 2010: 12.

³⁹ 1472 yılında Kıbrıs kralı ve Rodos hakimî Türklere karşı birleştiklerinde, Akdeniz'in en büyük limanlarından biri olan Antalya'yı yağmaladıktan sonra Strobilos/Strovili'ye yönelmişler ve kenti bozguna uğratmışlardır bkz. Foss 1988: 150 vd.

⁴⁰ Çelebi'nin yarımada ile ilgili gözlemlerinde, hemen yakındaki Strobilos/Aspat'ı tanıttığı pasajda çevredeki Hristiyan korsan

Tüm bu tarihsel veriler bir araya getirildiğinde, Myndos Tavşan/Asar Adası üzerine 5. yüzyıl sonu - 6. yüzyıl başlarında inşa edilmiş anıtsal Bazilika ve kült alanının, 7. yüzyıl başlarındaki Arap akınlarına kadar bazı hacı kafilerinin uğradığı canlı bir merkez olarak varlığını sürdürdüğünü kabul edebiliriz. Konstantinopolis'te yapılan 6. Ekümenik Konsil'de (680/81) Myndos'u, Ioannes adında bir piskoposun temsil ettiğine ilişkin kayıtlar, buradaki dini örgütlenmenin 7. yüzyılın sonlarında da hatırı sayılır önemde olduğunu belgelemektedir⁴¹. Arkeolojik verilerin yoğunluğunun da 6-7. yüzyıllara ait olması bu düşüncemizi kuvvetlendiren ipuçlarıdır. Büyük olasılıkla imparatorluğun en güçlü olduğu 6. yüzyıldan Arap akınlarının başladığı 7. yüzyıla kadar, Tavşan/Asar Adası'ndaki kült merkezinde, hem yerel halka hem de hacı kafilerine eulogia ekmekleriyle törenler düzenleniyor, martir olduğu düşünülen ve şimdilik kimlikleri belirlenemeyen Asker Azizlerin resmedildiği mühürlü ekmekler yediriliyordu. İnananlar bu azizlerin resmedildiği pulları, muska gibi üzerlerinde taşımak için satın alarak bir yandan da din turizmine katkıda bulunuyor olmalıydı.

Araştırmacılar, Arap akınlarından sonra hangi kült alanlarının aktif olarak ziyaret edildiğini, hangilerinin terkedildiğini tartışmaktadırlar (Foss 2002: 130). İstilalar nedeniyle güvenlik zaafiyeti olan güzergahlar, hele ki, daha ücra kabul edilebilecek tali yollar üzerinde ise elbette tercih edilmeyeceklerdi. Şunu da net olarak söyleyebiliriz ki, 13. yüzyıl başlarında kilise zaten moloz yığınlarının altında idi. Bazilikanın kriptasında⁴² tespit edilen düzensiz formda iskeletler ve mezar hediyeleri, kazılarda ele geçen ampuller, Eologia mühür kalıbı ve hacı pulları da molozlar altındaydı. Yani 13. yüzyılda Ada, sadece küçük bir garnizon kalesi ile limanın savunmasını sağlıyor olmalıydı.

Elbette, gelecek kazı sezonlarında ele geçecek yeni bulgular, Myndos Asar Adası'nın tarihsel geçmişini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Şimdilik, söz konusu asker azizlerin kimlikleri ve anıtsal Bazilikanın kime adandığı cevap bekleyen sorular arasında olsa da Erken Bizans Döneminde Ada'nın, hacıların uğradığı bir kült merkezi olduğu bilgimiz netleşmiştir. Kazılarda ele geçen litürjik eserler üzerindeki figürlerin kıyafetleri, kullandıkları ekipmanların biçimleri, orans pozisyonunda resmedilmeleri, mühür kalıbındaki yazıtın karakteri ve sunumu, mimari konsept ile birlikte değerlendirildiğinde, erken Bizans dönemini, 6. yüzyılı işaret etmektedir.

gemilerine karşı temkinli davrandıklarını söylemektedir. Bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi 9: Anadolu, Suriye, Hicaz (İstanbul 1935), 214.

⁴¹ Bkz. "Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit", <http://telota.bbaw.de/exist/servlet/db/pmbz/scripts/browse.xql?position=2764>

⁴² Adada bulunan Bazilikanın Kriptasında yer alan mezar yapıları ve mezar buluntuları Mustafa Ufuk Gürdal tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Gürdal 2012.

Kısaltmalar

EHR
The English Historical Review

GOTR
Greek Orthodox Theological Review

DOP
Dumbarton Oaks Papers

AJA
American Journal of Archaeology. The Journal of the
Archaeological Institute of America, Boston.

AS
Anatolien Studies, Journal of the British Institute of
Archaeology at Ankara, London.

Kaynakça

- Acara, M., 1988.
“Bizans Ortodoks Kilisesinde Litürji ve Litürjik
Eserler”, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15.1:
183-201.
- Adkins, L. ve Adkins, R.A., 1996.
Dictionary of Roman Religion, New York.
- d’Amato, R., 2005.
Roman Military Clothing AD 400-640, Newyork.
- Campbell, S., 1985.
The Malcove Collection, Toronto-Buffalo.
- Evliya Çelebi, 1935.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hi-
caz, C. 9. çev.M.Zilli. İstanbul.
- Dölger, F.J., 1922.
Die Eucharistie nach Inschriften frühchristlicher
Zeit, Münster.
- Foss, C., 1975.
“The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity”,
EHR.90, No. 357: 721-747.
- Foss, C., 1982
“The Defenses of Asia Minor Against the Turks”,
GOTR 27: 145-201.
- Foss, C., 1988.
“Strobilos and Related Sites”, AS 38: 147-174.

Foss, C., 2002.
“Pilgrimage in Medieval Asia Minor”, DOP 56:
129-151.

Foss, C., 2003.
“The Persians in the Roman near East (602-630
AD)”, Journal of the Royal Asiatic Society, 13.2:
149-170.

Foss, C. ve Winfield, D., 1986.
Byzantine Fortifications, an introduction, University
of South Africa.

Galavaris, G., 1970.
Bread and the Liturgy-The Symbolism of Early
Christian and Byzantine Bread Stamps, London.

İnalçık, H., 2010.
Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle
İlişkiler, İstanbul.

Jenkins, R.J.H., 1965.
“The Chronological Accuracy of the “Logothete”
fort he Years AD.867-913”, DOP 19: 91-112.

L. Jones (editör.), 2005.
Encyclopedia of Religion 5, USA Kaibel, G.
(editör), 1887. Deipnosophistai,14. 54, 55, 56,
Leipzig.

Köroğlu, G., 2007 .
“Yumuktepe Höyüğü Kazısından İki Ekmek
Mühürü”, editörler M. Alparşlan ,M.D. Alparşlan ve
H. Peker. Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a
Armağan,:433-444, İstanbul.

Köroğlu, G. ve Perk, H., 2010
“Haluk Perk Müze ve Koleksiyonu’ndaki Örneklerle
Orta Bizans Döneminden Kutsal Ekmek Mühürleri”,
1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları
Sempozyumu. Onikinci ve Onüçüncü Yüzyıllarda
Bizans Dünyasında Değişim: 529-544, İstanbul.

Krautheimer, R., 1981
Early Christian and Byzantine Architecture , 3th.ed.
Harmondsworth.

Laurent, V., 1952.
La Collection C. Orghidan, Paris.

Mercangöz, Z., 2004.
“Ortaçağda Hristiyanlık İnancında Ökaristi ve
Sanattaki Yansımaları: Bizans Sanatında Ökaristi
Sembolleri”, Sanat ve İnanç 2: 43-52, İstanbul.

Miles, G.C., 1964.

“Byzantium and the Arabs: Relations Crete and Eagen Area”, DOP 18: 1-32.

Rodley, L., 1994.
Byzantine Art Architecture an Introduction,
Cambridge University Press.

Setton, K.M., 1954.
“On the Raids of the Muslims in the Eagen in the
Night and Tenth Centuries and their Alleged
Occupation of Athens”, AJA 58: 311-19.

Şahin, M., 2010.
“Myndos 2008: Tavşan Adası Jeofizik Çalışmaları”,
25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 25-29 Mayıs
2009: 227-236, Ankara.

Şahin, M., 2011.
“Myndos Kazıları, 2009”, 32. Kazı Sonuçları
Toplantısı 1. Cilt, 24-28 Mayıs 2010: 154-175,
Ankara

Şahin, M., 2012.
“Myndos Kazısı-2010”, 33. Kazı Sonuçları
Toplantısı 1. Cilt, 23-28 Mayıs 2011: 339-363,
Ankara.

Şahin, M., 2013.
“Myndos Kazısı 2011”, 34. Kazı Sonuçları.
Toplantısı 3. Cilt, 28 Mayıs-1 Haziran 2012: 25-44.
Ankara.

Şahin, M., 2014.
“Myndos Kazısı 2012”, 35. Kazı Sonuçları
Toplantısı 2. Cilt, 27-31 Mayıs 2013: 400-417,
Ankara.

Türker, A.Ç., 2005.
“Gelibolu’da Bizans Seramikleri ve Ökaristik
Ekmek Damgası”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Dergisi 22. 2: 87-104, Ankara.

Vikan, G., 1994.
Oxford Dictionary of Byzantium 2, Newyork-
Oxford.

Viryonis, S., 1971.
The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor
and the Process of Islamization From the Eleventh
through the Fifteenth Century, London.

Wünsch, R., 1904.
“Ein Dankopfern an Asklepios”, Archiv für Reli-
gions-wissenschaft 7: 95-116.
Wright, T., 1848.
Early Travels In Palestne. Bohn.
Karlın-Hayter, P., 2000.

“Christodoulos: Rule, testament and Codicil of
Christodoulos for the Monastery of St. John the The-
ologian on Patmos”, Byzantine Monastic Foundation
Documents, A Complete Translation of the Surviving
Founders’ Typika and Testaments : 564 - 606. (editörler
: J. Thomas and A. C. Hero at.al). Washington D.C.

Gürdal, M.U., 2012.
“Myndos Asar Adası Mezarları”, (Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi: Uludağ Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü. Bursa).